

Μισέλ Φουκώ και μαρξική Διαλεκτική: Σκέψεις πάνω σε μια επικίνδυνη σχέση*

1. Με ειρωνεία, με μια αίσθηση ανακούφισης και έναν τόνο βαθιάς θλίψης, έγραφε ο Μισέλ Φουκώ στο *Η Τρέλα ως Απουσία έργου*:

...αυτό που πεθαίνει μαζί μας [...] είναι ο Homo dialecticus – το on της αρχής, της επιστροφής και του χρόνου, το ζών που χάνει την αλήθεια του και τη βρίσκει ξανά διανυσμαμένη, αυτός που αποξενώνεται από τον εαυτό του για να τον οικειοποιηθεί πάλι. Αυτός ο άνθρωπος υπήρξε το ανώτατο υποκείμενο και το δουλικό αντικείμενο όλων των θεωρητικών λόγων περί ανθρώπου, οι οποίοι έχουν εκφωνηθεί για τον αλλοτριωμένο άνθρωπο. Κι ευτυχώς πεθαίνει μαζί με τον δικό τους ρόγχο.

Δυστυχώς, όμως, αυτό το ευτυχές γεγονός, ο θάνατος του Homo dialecticus, συμπίπτει, κατά τον Φουκώ, με την εξαφάνιση, την απώλεια της ίδιας της τρέλας, όχι όμως της ψυχικής νόσου. Ακόμα χειρότερα: αυτός ο ευτυχής θάνατος παίρνει τη μορφή της *μετάβασης από την κοινωνία της πειθαρχίας στην κοινωνία του ελέγχου*, μια κρίσιμη μετάβαση, την οποία συνέλαβε ο Ντελέζ, διυλίζοντας τη θέση του Φουκώ.

Υπάρχει μια αμφισημία στη φουκωική θέση: είναι, από τη μια, έκφραση της ριζικής απόρριψης εκ μέρους του όχι μόνο της διαλεκτικής αλλά και όλων όσων συνδέονται με αυτό που θεωρεί ως φιλοσοφία του υποκειμένου σαν παρουσίας: από την άλλη, ο θάνατος του Homo dialecticus δεν οδηγεί στη χειραφέτηση, αλλά σε μια νέα, πιο εκλεπτυσμένη, πιο διαπεραστική, πιο πνιγηρή μορφή κυριαρχίας, στα *χλιαρά ενδρεία* της βιολογικής ψυχιατρικής και ψυχοφαρμακολογίας, τις εμβληματικές μορφές της ανάδυσης μιας «κοινωνίας του ελέγχου».

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κριτική της διαλεκτικής και του Homo dialecticus της νεωτερικής καπιταλιστικής κοινωνίας εμπεριέχει και μια ριζική κριτική αυτής της κοινωνίας, μια κριτική που δεν ικανοποιείται με την απλή απόρριψη της διαλεκτικής.

Είναι αυτή η αμφισημία το σημάδι μιας άλυτης έντασης ή και μιας αλλόκοτης *liaison dangereuse*, σαγηνευτικής και αποκρουστικής ταυτόχρονα, ηδονικά διεστραμμένης, ανάμεσα στον Φουκώ και τη διαλεκτική;

Ο Σάββας Μιχαήλ είναι δοκιμιογράφος.

* Τα βασικά σημεία αυτού του κειμένου παρουσιάστηκαν τον Απρίλιο του 2001 στο Socialist Scholars Conference σε στρογγυλό τραπέζι για τη διαλεκτική, τον Μισέλ Φουκώ και τη Βιρτζίνια Γουίλφ, υπό την προεδρία του Bertell Ollman (New York University) και με τη συμμετοχή του Paul Paolucci (University of Kentucky), της Zarina Maiwandi (Columbia University) και του υπογραφόμενου. Το κείμενο στην παρούσα μορφή ξαναδουλεύτηκε για την *Οιτοπία* και το αφιέρωμά της στον Φουκώ.

2. Κατά τον Φουκώ, ο Homo dialecticus πεθαίνει, πρώτα απ' όλα γιατί είναι ένα «Homo», μια γενικότητα ειδικά της νεωτερικότητας, ένα υπερβατολογικό ή προ-εμπειρικό, προϋποτιθέμενο υποκείμενο.

Η κρίση του καρτεσιανού Εγώ στον 20ό αιώνα κορυφώνεται με τον «θάνατο του υποκειμένου», όπως ιδιαίτερα αυτός συντελείται στο μεγαλύτερο μέρος του φάσματος της στρουκτουραλιστικής και μετα-στρουκτουραλιστικής σκέψης.

Δεν θα ασχοληθούμε εδώ με τις ενστάσεις που εγείρει η ένταξη του Φουκώ σε αυτό το φάσμα. Πάντως στην πρώτη και τη δεύτερη περίοδο του έργου του και πριν από τους δύο τελευταίους τόμους της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας* απορρίπτει ως «μεταφυσική της παρούσας» κάθε εστίαση στο υποκείμενο, είτε αυτή γίνεται με τους όρους του καρτεσιανού Εγώ είτε του καντιανού και φαινομενολογικού υπερβατολογικού υποκειμένου, και προπαγνός όταν παίρνει την δεσπίζουσα μορφή του Απόλυτου Υποκειμένου του Χέγκελ και του γερμανικού ιδεαλισμού.

Η χειγελιανή αντίληψη της υπόστασης ως υποκειμένου (Substanz als Subjekt), του υποκειμένου ως του αποτελέσματος μιας ενιαίας και διαφοροποιημένης αντιφατικής διαδικασίας άρνησης, απώλειας και επανιδιοποίησης του Εαυτού, έγινε προνομιακός στόχος της οξύτερης κριτικής του Φουκώ.

Τα πράγματα, όμως, είναι πιο περίπλοκα. Ο γάλλος στοχαστής μας θέτει διαρκώς εμπρός στο παράδοξο μιας αντινομίας: ο ορίζοντας του Χέγκελ κατά κάποιον τρόπο μας εμπεριέχει· μας εγκλωβίζει και όταν χάνεται· τη στιγμή που εξαφανίζεται πετιέται πάλι εμπρός μας· δεν μπορούμε να του ξεφύγουμε. Το ίδιο το ξεπέρασμα του Χέγκελ φαίνεται σαν να είναι η πανουργία του λόγου του... Την ίδια στιγμή, όμως, ο σύγχρονος φιλοσοφικός αναστοχασμός είναι αδιανόητος, κυριολεκτικά α-νόητος, χωρίς την επίτονη και επώδυνη προσπάθεια εύρεσης μιας διεξόδου από τον κλοιό των κατηγοριών της χειγελιανής διαλεκτικής του Πνεύματος.

3. Στη διάρκεια όλης της διαδρομής του, ο Μ. Φουκώ βρισκόταν σε μια σχέση αξεδιάλυτης έντασης με τον Μαρξ.

Ένωθε ιδιαίτερα μεγάλη δυσφορία, ακόμα και ανοικτή εχθρότητα με την κυριαρχία του σταλινισμού και του «μετα-σταλινικού σταλινισμού», για να χρησιμοποιήσουμε τα δικά του λόγια, διαμέσου του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος πάνω στην πνευματική ζωή της Γαλλίας, εκείνη την εποχή. Η απόφασή του να βγάλει όλες τις αναφορές στον Μαρξ από το έργο του το 1955 είχε να κάνει, σε μεγάλο βαθμό, με την ασυμβίβαστη αντίθεσή του και την απόρριψη από την μεριά του του ρόλου του σταλινισμού και των ιδεολόγων του. Ταυτόχρονα, βρισκόταν σε μια συνεχή υπόγεια επαφή και σε αδιάκοπο διάλογο με το έργο του Μαρξ, όπως δείχνει, λόγου χάρη, ο σχολιασμός του στον 2ο τόμο του μαρξικού *Κεφαλαίου*.

Ο Ετιέν Μπαλιμπάρ μας θυμίζει ότι ο Φουκώ ξεκίνησε σαν μαρξιστής που θεωρεί ότι ο μαρξισμός είναι κυρίως «μια κριτική της αλλοτρίωσης» (Βλ. E. Balibar «Foucault et Marx» στο βιβλίο του *La crainte des masses*). Η απόρριψη, στη συνέχεια, της θεωρίας της αλλοτρίωσης από τον Φουκώ έγινε και η αφετηρία της απόρριψης εκ μέρους του και της διαλεκτικής και του μαρξισμού.

Η απόρριψη, όμως, αυτή είναι δεμένη με την (καθυστερημένη) υποδοχή του Χέγκελ στη Γαλλία, την πατρίδα του καρτεσιανού ορθολογισμού, μέσω του Κοζέβ (Kojève).

Τα μαθήματα του ιδιόρρυθμου ρωσογάλλου διανοητή Κοζέβ στις αρχές της τραγικής δεκαετίας του '30 αποτέλεσαν ένα ισχυρό πολιτισμικό σοκ, συγκεντρώνοντας την προσοχή και την άγρυπνη παρακολούθηση των πιο πρωτοπόρων, ανήσυχων και ευκαίσθητων γαλλικών πνευμάτων: του Αντρέ Μπρετόν, του Ζακ Λακάν, του Ζορζ Μπατάιγ κ.ά.

Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί την τεράστια συμβολή και τη θεωρητική γονιμότητα της παρέμβασης του Κοζέβ. Κανείς, όμως, δεν μπορεί να μείνει τυφλός μπροστά στις εγγενείς αδυναμίες αυτής της καθυστερημένης, πρώτης ουσιαστικής επαφής του Χέγκελ με τη μεσοπολεμική Γαλλία.

Το πρόβλημα δεν βρισκόταν μόνο στις καρτεσιανές αντιστάσεις, στην αλλεργία του ορθολογισμού μπροστά σε μια λογική των αντιφάσεων όπως είναι η διαλεκτική, την αποστροφή του γαλατικού πνεύματος μπροστά στη ζοφώδη γερμανική ρομαντική ιδεαλιστική παράδοση. Η Γαλλία δεν είναι ανεπίδεκτη μαθήσεως σε ζητήματα της διαλεκτικής. Το αποδεικνύουν έξοχα διαλεκτικά πνεύματα όπως ο Μπλέζ Πασκάλ ή και οι ποιητές της. Ο μέγας ποιητής Μαλλαρμέ ήταν πολύ πιο χεγκελιανός απ' ό,τι ο Κοζέβ και οι περισσότεροι μαθητές του.

Οι περιπλοκές της υποδοχής του Χέγκελ στη δεκαετία του '30 είχαν να κάνουν τόσο με τις γενικότερες ιστορικές συνθήκες του Μεσοπολέμου, με τις ήττες του πρώτου επαναστατικού κύματος που ακολούθησε την Οκτωβριανή σοσιαλιστική Επανάσταση του 1917, τη γραφειοκρατικοποίηση της ΕΣΣΔ, την επικράτηση του σταλινισμού, την άνοδο του φασισμού.

Η υποδοχή του Χέγκελ στη Γαλλία διαμεσολαβείται από τη θεωρητική προσπάθεια του Κοζέβ –ενός Ρώσου δεμένου με τη χώρα του Οκτώβρη αλλά και ξεριζωμένου, ξένου στη νέα θετή πατρίδα, της οποίας έγινε πολίτης. Ο Κοζέβ δεν διαβάζει απλώς τον Χέγκελ. Παλεύει να κατανοήσει τη θυελλώδη πορεία της Ιστορίας μέσα από το πρώτο μεγάλο έργο του Χέγκελ, τη *Φαινομενολογία*.

Η ανάγνωση της *Φαινομενολογίας του Πνεύματος* από τον Κοζέβ, διαμέσου της χουσερλιανής φαινομενολογίας και του ιδιότυπου δικού του νιτσεϊκού ηρωικού ατομικισμού, συμπεριλαμβανομένου και του εκθιασμού, από μεριάς Κοζέβ, του Στάλιν και του σταλινισμού, σημάδεψε με όλες της τις αδυναμίες τόσο την υποδοχή όσο και την απόρριψη της χεγκελιανής διαλεκτικής στη Γαλλία, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Ο «αριστερός χεγκελιανισμός» του Κοζέβ είναι μη χεγκελιανός ή, ακόμα, αντι-χεγκελιανός.

Προχώρησε σε μια παρανόγνωση της *Φαινομενολογίας* του Χέγκελ και δεν συνέλαβε τη ζωτική μετάβαση απ' αυτήν στην *Επιστήμη της Λογικής*. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι ως εκ τούτου υποφέρει και η μαρξική διαλεκτική. Είναι έξω από την οπτική του η ιδιαίτερη ανάπτυξη της από την *Κριτική της Χεγκελιανής Διαλεκτικής και Φιλοσοφίας* ως Όλου στα *Χειρόγραφα το 1844* στην υλιστική αναστροφή της ίδιας της χεγκελιανής *Λογικής* στα *Grundrisse* (που ήταν άγνωστα, βέβαια, στη δεκαετία του '30 και στον Κοζέβ) και στο *Κεφάλαιο*.

Η θεωρία και η κριτική της αλλοτρίωσης παραμένει σε ένα ιδεαλιστικό ανθρωπιστικό επίπεδο εάν δεν αναπτυχθεί και ξεπεραστεί διαλεκτικά σε μια θεωρία της *διαδικασίας της εργασίας* ως της διαμεσολάβησης και του μεταβολισμού ανάμεσα στη Φύση και την ανθρωπότητα. Μια επιστημονική θεωρία που περιλαμβάνει απαραίτητα και την κριτική μελέτη

της δικής της ιστορικής ανάπτυξης, με επίκεντρο τη μαρξική ανακάλυψη του διφυσούς χαρακτήρα της εργασίας στον καπιταλισμό, της αφηρημένης εργασίας, της αξιακής σχέσης, του φετιχισμού κ.λπ.

Πολύ πριν από την περίφημη αντιχεγκελιανή «επιστημολογική τομή» του Άλτουσέρ έπασχε στην ίδια της τη ρίζα η μελέτη της διαλεκτικής στη χώρα του Καρτέσιου...

Ο Ντεκόμπ έχει δείξει με σαφήνεια ότι ο Κοζέβ, σε αντίθεση με τον Χέγκελ, εισάγει έναν ριζικό οντολογικό δυϊσμό μεταξύ Φύσεως και Ιστορίας, ανάμεσα στο ον καθεαυτό και στο ον δι' εαυτόν, ανάμεσα στο Είναι και το Μηδέν. Το ον καθεαυτό ανάγεται σε μια μη διαλεκτική ταυτότητα. Ο απόλυτος διαχωρισμός του Είναι και του Μηδενός καθηλώνει το αρνητικό, συγχωνεύοντας την απόλυτη αρνητικότητα με την τυπική άρνηση, και στρεβλώνει έτσι ανεπανόρθωτα την όλη διαλεκτική της αρνητικότητας. Η απολυτοποίηση της διαλεκτικής του Αφέντη και του Δούλου ως της αποκλειστικής –και μάλιστα φονικής– μορφής της αναγνώρισης του Άλλου και του Εαυτού παγιδεύει και εκτρέπει τη διαλεκτική αυτο-κατάφαση σε μια ντισεικού τύπου κατεύθυνση προς έναν ηρωικό ατομικισμό.

Υπάρχει ένα παράδοξο –μια Πανουργία του Λόγου, θα έλεγε ο ίδιος ο Χέγκελ– στις περσιτέιτες της διαλεκτικής στην ιστορία της γαλλικής φιλοσοφικής σκέψης: για να απελευθερωθεί η διαλεκτική από τον «χεγκελιανισμό» του Κοζέβ, θα έπρεπε να περάσει από ένα καθαρήριο λαβύρινθο άρνησης. Να ακολουθήσει την ατραπό της «αποδόμησης» του Χέγκελ από τον Ντεριντά, της «αρχαιολογίας της γνώσης», της «γενεαλογίας» και της αναζήτησης «νέων πρακτικών υποκειμενοποίησης» με τον Φουκώ, της άρνησης της κατά Κοζέβ διαλεκτικής αυτοεπιβεβαίωσης με τη διονυσιακή-σπινοζική «διαφορική αυτοκατάφαση» του Ντελέζ.

Συνήθως οι δογματικοί, οι θητεύσαντες στη σταλινική σχολή του Ντιαμάτ, αλλά και πολλοί άλλοι του ευρύτερου αντισταλινικού μαρξιστικού χώρου, απορρίπτουν συλλήβδην όλους τους παραπάνω στοχαστές σαν ιδεαλιστές, βάζοντάς τους και τη μοδάτη ετικέτα του «μεταμοντέρνου». Ακολουθούν τα χνάρια του Πλεχάνοφ, τον οποίον ο Λένιν σωστά κριτικάρε ότι περιοριζόταν στο να αντιπαραθέτει τις υποτιθέμενες «λαθεμένες» ιδέες των ιδεολογικών του αντιπάλων με τις αναλλοίωτες θέσεις του Μαρξισμού. Έτσι και επίγονοι του Πλεχάνοφ συγκρίνουν εξωτερικά τις «λαθεμένες ιδέες» των άλλων με τις δικές τους «σωστές «ιδέες», που συνήθως δεν είναι παρά επανάληψη απομνημονευμένων τοιούτων των κλασικών του Μαρξισμού. Το καίριο ζήτημα είναι να ανακαλύψουμε μέσα από τον συχνά παραμορφωτικό καθρέφτη της σκέψης αυτών των Μεγάλων Περιπλανώμενων, τις αντιφάσεις της Ιστορίας, το πρόσωπο της ίδιας της δικιάς μας εποχής.

Η κινητήρια δύναμη αυτής της πορείας –ας μην το ξεχνάμε– βρίσκεται έξω από το πεδίο της θεωρησιακής εποπτείας, στο υλικό έδαφος των κοινωνικών αντιφάσεων και συγκρούσεων. Οι χαοτικές τροχιές που διαγράφουν με την πνευματική τους οδύσσεια ο Ντελέζ, ο Φουκώ, ο Αλαίν Μπαντιού φυσικά, αλλά και ο Ντεριντά με τον δικό του τρόπο, είναι εντελώς ακατανόητες εάν δεν δει κανείς ότι ο «παράδοξος ελκυστής» τους είναι η επαναστατική τομή του Μάη του '68.

Η τομή αυτή θέτει τέλος και στο εγχείρημα Κοζέβ. Λέγεται ότι ο ρωσογάλλος στοχαστής είχε ρωτήσει τις μέρες του Μάη των οδοφραγμάτων «εάν χύθηκε αίμα». Όταν πήρε αρνητική απάντηση, ο Κοζέβ είπε ψυχρά ότι δεν τον ενδιαφέρει καθόλου η αθάνατη εκείνη εξέγερση του '68...

4. Ακολουθώντας το ερευνητικό του πρόγραμμα, ο Φουκώ έκανε σημαντικές ανακαλύψεις και σοβαρά λάθη.

Διερεύνησε τις σχέσεις εξουσίας μέσα από μια πρωτότυπη μελέτη των ρήξεων της συνέχειας στους μοντέρνους καιρούς και μέσα από μια διεξοδική εξέταση των θεσμών, των θεσμιζμένων λόγων και των κοινωνικών πρακτικών που σχετίζονταν με αυτές τις ρήξεις. Εξερεύνησε τη σχέση ανάμεσα στην Εξουσία και τη Γνώση και έφερε στο φως την καινοφανή στη νεωτερικότητα σχέση Εξουσίας και Ζωής, της ζωής του πληθυσμού και του σώματος. Οι αναλύσεις του περί βιο-εξουσίας –της εξουσίας που προσαρμόζει τις πληθυσμιακές πιέσεις στις ανάγκες της συσσώρευσης του κεφαλαίου, σύμφωνα με τον αξεπέραστο φουκωικό ορισμό στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας I*– και της βιο-πολιτικής που αυτή η εξουσία εφαρμόζει, από τα προγράμματα δημόσιας υγιεινής και ευγονικής ως τα προγράμματα ευθανασίας, στείρωσης πληθυσμών και εξόντωσης στα στρατόπεδα συγκέντρωσης είναι αξεπέραστες. Δεν μπορούν να παρακαμφθούν από οποιαδήποτε σοβαρή μαρξιστική θεώρηση του σύγχρονου καπιταλισμού και των προβλημάτων που θέτουν στην επαναστατική στρατηγική και τακτική των καιρών μας.

Η αδυναμία της φουκωικής θεώρησης εκδηλώνεται στο αδιέξοδο που συναντά μπροστά στο αδιαπέραστο, πανταχού παρόν δίκτυο των εξουσιαστικών σχέσεων. Τελικά η αδυναμία εκλογικεύεται με μια θετικιστική και θετική προσέγγιση στην ίδια την εξουσιαστική σχέση, καθιστώντας όχι μόνο αδύνατο αλλά και μη επιθυμητό το ρήγμα εκείνο που θα επέτρεπε τη ριζική χειραφέτηση – τη Μεσσιανική Στιγμή της παγκόσμιας σοσιαλιστικής επανάστασης που προσδοκά λ.χ. ένας Βάλτερ Μπένγιαμιν.

Ο Φουκώ στέκεται μπροστά στο Εξουσιαστικό Πλέγμα όπως στέκεται μπροστά στον Νόμο ο άνθρωπος του Κάφκα, ο «Αμ-άρετς» (ο απαίδευτος στη Βίβλο «άνθρωπος της γης» στα εβραϊκά, που κακώς μεταφράζεται συνήθως σαν «ο χωριάτης»), στη γνωστή αθάνατη παραβολή του εβραίου αλληγοριστή της Πράγας. Δεν διαπερνά το Πλέγμα αλλά και δεν φεύγει ούτε αποφεύγει τις προσπάθειες να πείσει τον φύλακα της Πόρτας να τον αφήσει να περάσει. Το επιχειρεί μέχρι να πεθάνει, χωρίς αποτέλεσμα.

Μπροστά στην Πόρτα και στο αδιέξοδο, ο Φουκώ θα ψάξει για εναλλακτικές διόδους που τον στρέφουν σε μια εκ νέου μελέτη της ελληνορωμαϊκής Αρχαιότητας, στους Επικούρειους και τους Στωικούς, τελικά σε μια Αισθητική της Ύπαρξης ως πρακτικής υποκειμενοποίησης, διαμόρφωσης του Εαυτού.

5. Ο Μπαλιμπάρ επισήμανε σωστά την κύρια διαφορά μεθόδου ανάμεσα στον Φουκώ και τον Μαρξ: είναι η διαφορά ανάμεσα σε μια *Λογική του Συσχετισμού Δυνάμεων* (Φουκώ) «που μια ιδιαίτερη διαμόρφωσή της είναι η αντίφαση» και σε μια *Λογική της Αντίφασης* (Μαρξ) «όπου ο συσχετισμός των δυνάμεων δεν είναι άλλο από τη στρατηγική στιγμή» (ό.π. σ. 298).

Η αντίφαση είναι αρνητική αυτο-σχέση, το αρνητικό μέσα στη σχέση που τη διαφοροποιεί και αντιθέτει τους όρους της σε μια πολικότητα. Οι αντίθετοι όροι αποκλείουν και ταυτόχρονα εμπεριέχουν ο ένας τον άλλο. Ο Μπαλιμπάρ μιλάει για «εσωτερίκευση της σχέσης». Αυτή, όμως, η «εσωτερίκευση της σχέσης» δεν εξαντλείται στο να αποκαλυφθεί το ασύμβατον των όρων της και η ανάγκη να καταστραφεί η σχέση με την αλλαγή των ιδίων

των όρων της. Κάθε αντίθετος όρος εσωτερικεύει την αντίθεση: αποκλείει το άλλο του και ταυτόχρονα διαμεσολαβεί τον εαυτό του τόσο μέσω του μη είναι του άλλου του όσο και μέσω του είναι του άλλου του: έτσι εμπεριέχει το άλλο του. Δεν είναι αδιάφορο προς αυτό, αλλά συσχετίζεται μαζί του μέσω της εσωτερικής δομής και κίνησής του. Και οι δύο όροι δεν είναι ούτε αντιπαρατιθέμενες πλευρές μιας οντότητας ούτε δύο διαδοχικές στιγμές μέσα στο χρόνο της ανάπτυξης της ίδιας οντότητας. Είναι η ίδια η κίνηση ως η υπάρχουσα αντίφαση. Υπάρχει μια αλληλοδιείσδυση των αντιθέτων μέσω της οποίας γίνεται δυνατή η ριζική τους μεταμόρφωση καθώς και η καταστροφή της παλιάς σχέσης.

Στη «νομιναλιστική» προσέγγιση του Φουκώ, οι όροι μιας ανταγωνιστικής σχέσης εξουσίας βρίσκονται αντιμέτωποι εξωτερικά ο ένας στον άλλο παρόλο που και οι δύο είναι αλληλένδετοι στο ίδιο δίκτυο: « όπου υπάρχει καταπίεση υπάρχει και αντίσταση». Αλλά αλληλοσύνδεση δεν είναι αλληλοδιείσδυση – η εναντιοδρομία του Ηρακλείτου. Ο ριζικός νομιναλισμός του Φουκώ, η απόρριψη κάθε έννοιας και διαδικασίας καθολικότητας, είναι φραγμός σε κάθε έννοια αλληλοδιείσδυσης αντιθέτων.

Οι σχέσεις εξουσίας τίθενται ως μία *αφαίρεση έκτασης* (abstraction of extension, για να χρησιμοποιήσουμε την ορολογία του Μπέρτελ Όλμαν στις *Dialectical Investigations* του), τα όρια της οποίας εμπεριέχουν τις σχέσεις παραγωγής, ξανά χωρίς οποιαδήποτε αλληλοδιείσδυση. Η εξουσία αλληλεπικαλύπτεται με το κοινωνικό σώμα συνολικά.

Ακόμα παραπέρα: όπως έδειξε ο Derek Kerr («A Critique of Foucauldian Governmentality», *Science and Society*, 63, 2, Καλοκαίρι 1999, 173-202), ο Μισέλ Φουκώ, παρά τον ισχυρισμό του ότι βλέπει την εξουσία «μέσα από μια ανιούσα ανάλυση», πάντα ξεετάζει την εξουσιαστική σχέση από τα πάνω προς τα κάτω. Ξεετάζοντας πάντα από αυτή τη σκοπιά, έμμεσα επιβάλλει την οπτική μιας οντολογικής-αιτιακής πρωταρχικότητας της Εξουσίας, φетиχοποιώντας την.

Στον Μαοξ υπάρχει μια αλληλοδιείσδυση των σχέσεων παραγωγής και των σχέσεων εξουσίας (βλ. το περίφημο απόσπασμα για τη σχέση της μορφής απόσπασσης του πλεονάσματος και τη σχέση κυρίαρχων και κυριαρχούμενων στο *Κεφάλαιο*, τ. 3 – στα αγγλικά, εκδόσεις Progress, Μόσχα, σ. 791). Ταυτόχρονα, όμως, υπάρχει και «διαλεκτική ασυμμετρία», για να χρησιμοποιήσουμε πάλι έναν όρο του Όλμαν, η καθορίζουσα στιγμή: «η ιδιαίτερη οικονομική μορφή με την οποία αντλείται απλήρωτη υπερεργασία από τους άμεσους παραγωγούς καθορίζει [η υπογράμμιση δική μας] τη σχέση κυρίαρχων και κυριαρχούμενων» (ό.π.).

Εάν μπει στην άκρη ο διαλεκτικός καθορισμός, τότε μπορεί να αλλάξει η σχέση κυριαρχίας αλλά η ίδια η κυριαρχία καθαυτή ποτέ δεν ξεπερνιέται.

6. Στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας 1, Η Βούληση για Γνώση*, ο Φουκώ μιλάει ακόμα για την *Επανάσταση* σαν τη «διασύνδεση όλων των σημείων αντίστασης». Στη συνέχεια, στους επόμενους τόμους της *Ιστορίας*, τη θέση της επανάστασης παίρνει η «φροντίδα του Εαυτού» ως πρακτική υποκειμενοποίησης, ως αισθητική της ύπαρξης. Είναι σημάδι παραίτησης; Αδιεξόδου; Ή αναδιατύπωση των όρων του χειραφετητικού εγχειρήματος; Σε κάθε περίπτωση εκδηλώνεται η άλυτη ένταση ανάμεσα στην ώθηση προς την εξέγερση και τον εγκλωβισμό της σε ένα δίκτυο εξουσιαστικών σχέσεων, η α-πορία ενώπιον της επανάστασης και της μεταρρύθμισης.

Ο Φουκώ ήταν ένας θαρραλέος κοινωνικός αγωνιστής στην υπόθεση όλων των καταπιεσμένων και κοινωνικά αποκλεισμένων, των φυλακισμένων, των ψυχικά πασχόντων, των ομοφυλοφίλων. Ένας αγωνιστής που δεν περιοριζόταν στο να πάρει δημόσια θέση ή να υπογράψει καταγγελίες αλλά που είχε την ετοιμότητα για άμεση δράση στους δρόμους, στις συλλογικές κινητοποιήσεις. Είχε ενεργό πολιτική δράση και πλήρωσε και αυτός το τίμημα της μη υποταγής στους κρατούντες.

Ο ενθουσιασμός του για την Ιρανική Επανάσταση στα αρχικά της στάδια, στις περιφνημες ανταποκρίσεις του το 1978-79 στην ιταλική εφημερίδα *Corriere della Sera*, συγκέντρωσε ενάντια του τους μύδρους της καθωσπρέπει «Αριστεράς» – μια επίθεση που συνεχίζεται μέχρι σήμερα, μέσα στο κλίμα της ισλαμοφοβίας και του «πολέμου κατά της τρομοκρατίας». Στο πρόσφατο βιβλίο τους *Foucault and the Iranian Revolution – Gender and the Seductions of Islamism*, οι αμερικανοί «μαρξιστές-ουμανιστές» Kevin Anderson και Janet Afary εγκυβλάν τον Φουκώ σαν έναν από τους πρωτεργάτες της υποτιθέμενης «συνθηκολόγησης» ενός τμήματος της δυτικής διανόησης στη «σαγήνη» του πολιτικού Ισλάμ!... Στην πραγματικότητα, όμως, τα κείμενα αυτά είναι από τα πρώτα που επιχειρούν εν θερμώ, και σε έναν βαθμό το πετυχαίνουν, να διεισδύσουν στην ιδιαιτερότητα του μοντέρνου φαινομένου της ανάδυσης του ριζοσπαστικού πολιτικού Ισλάμ και να το συνδέσουν, μάλιστα, με το ανεκπλήρωτο αίτημα για μια «πολιτική πνευματικότητα», ένα αίτημα που απωθείται πεισματικά από την καθεστωτική ή και «ριζοσπαστική» Αριστερά της Δύσης.

Από την άλλη μεριά και ενάντια στους διάφορους ακαδημαϊκούς μαρξιστές και ριζοσπάστες που δίνουν ex cathedra μαθήματα στις απελπισμένες και εξεγερμένες μάζες του αραβικού και μουσουλμανικού κόσμου, η στάση του Φουκώ έδειχνε ξανά την ετοιμότητά του να σταθεί στο πλευρό με τις λαϊκές μάζες στην αρένα της επαναστατικής αναμέτρησης με τους τυράννους.

Ο Φουκώ βρίσκεται πολύ πιο μπροστά από τους παλιούς και, προπαντός, τους όψιμους θαυμαστές του. Οι τελευταίοι προσκολλώνται στις άλυτες αντιφάσεις της θεωρίας του που εκτρέπουν την επαναστατική της ορμή προς ένα είδος μαχητικού ρεφορμισμού και συρρικνώνουν τη φουκωϊκή συμβολή σε εκλογίκευση της «πολιτικής της ταυτότητας» (identity politics) και του κινηματισμού. Σε αυτή τη περίπτωση ο Φουκώ θα μπορούσε να πει, όπως άλλοτε ο Μαρξ διαχωρίζοντας τον εαυτό του από τους επίγονους μαρξιστές, ότι δεν είναι φουκωϊκός.

7. Η άλυτη ένταση μεταξύ μεταρρύθμισης και επανάστασης στον Φουκώ δεν μπορεί να απομονωθεί από την πορεία της ταξικής πάλης και ιδιαίτερα, όπως ήδη αναφέραμε, από την κληρονομιά και τα ανεκπλήρωτα καθήκοντα της επαναστατικής ρήξης του Μάη του '68.

Αυτή η χωρίς προηγούμενο σε μορφή και περιεχόμενο επαναστατική πλημμυρίδα αμφισβήτησε όλες τις εγκαθιδρυμένες μορφές αστικής κυριαρχίας και σταλινικού γραφειοκρατικού ελέγχου και βύθισε στη κρίση όλες τις ιδεολογικές μορφές που κυριαρχούσαν τόσο στη Δεξιά όσο και στην Αριστερά. Ο σταλινισμός μπήκε στο τελευταίο στάδιο της επιθανάτιας αγωνίας του, οδεύοντας προς την κατάρρευση του 1989-91. Ο στρουκτουραλισμός έγινε κομμάτι. Η ψυχανάλυση βγήκε από το γκέτο όπου την είχε ρίξει το κατεστημένο αλλά και έγινε αμέσως, ακόμα και στην προωθημένη λακανική της μορφή, αντικείμενο καταλυτι-

κής κριτικής από τα αριστερά, από τους Ντελέζ και Γκουαταρί στο *Anti-Œdipe*, ένα έργο emblematico της θύελλας του Μάη. Οι εξουσιαστικές σχέσεις και η αντίσταση μπήκαν στο κέντρο με την προβληματική του Φουκώ. Δεν υπήρξε τομέας ή θεσμός της κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής ζωής, μαζί και ο ίδιος ο διαχωρισμός δημόσιου/ιδιωτικού που χαρακτηρίζει την αστική κοινωνία, που να μην μπήκε στο στόχαστρο της κριτικής.

Με έναν πολύ αντιφατικό τρόπο, με όλα τα σημάδια του παρελθόντος να επιβιώνουν, ακόμα και αν «le mort saisit le vif» (το νεκρό αρπάζει το ζωντανό), μπορεί κανείς να ανιχνεύσει σε αυτές τις τολμηρές αναζητήσεις, την εξερεύνηση νέων προβλημάτων που θέτει ο ανεπτυγμένος καπιταλισμός στην ιστορική του παρακμή, πρώτο και κύριο την κεντρικότητα της ίδιας της Ζωής που επαναστατεί ενάντια στην κυριαρχία του κεφαλαίου και ψάχνει μια εντελώς νέα σχέση ή, ακριβέστερα, μια σύνθεση της υλικής και πνευματικής κουλτούρας με τη Φύση, την ένωση της Ποίησης και της καθημερινής ζωής σε μια αταξική πανανθρώπινη κοινωνία.

Είναι σημαντικό να μην αγνοηθεί η αναστάτωση στη θεωρία που έφερε η διεθνής επαναστατική αναταραχή του 1968-1975. Οι περισσότεροι από τους θεωρητικούς αυτούς (ο Φουκώ, ο Ντελέζ, ο Γκουαταρί, ο Ντερντά, ο Μπαντιού κ.ά.) παρέμειναν αφοσιωμένοι στην υπόθεση της κοινωνικής χειραφέτησης, έστω και αν οι επίγονοί τους στα αντιδραστικά χρόνια που ακολούθησαν επιχείρησαν να μετατρέψουν τις συνεισφορές τους σε έναν υδαρή πολτό με το όνομα «μεταμοντερνισμός», μια ιδεολογία της παραίτησης βολική στους Κυρίαρχους και στο σύστημά τους, ένα προϊόν των «χρόνων του μολυβιού» και της χρηματιστικής παγκοσμιοποίησης.

Το ζήτημα τώρα δεν είναι «να πάρουμε τις καλές πλευρές» αυτών των έργων και να τις συρράψουμε τεχνητά και εκλεκτικιστικά στο corpus του Μαρξισμού. Έτσι κι αλλιώς, ο Μαρξ μας δίδαξε, ενάντια στην «αθλιότητα της φιλοσοφίας», ότι «Η Ιστορία αναπτύσσεται από την κακή πλευρά». Το ζήτημα είναι να αναλάβουμε την πρόκληση, μαζί και την πρόκληση που εμπεριέχουν αυτά τα έργα, και να πραγματοποιήσουμε το ανεκπλήρωτο κύριο έργο της ίδιας της Επανάστασης.

Έτσι κι αλλιώς η επαναστατική θεωρία δεν μπορεί παρά να αναπτυχθεί με «επικίνδυνες σχέσεις». Δεν μισεί τίποτα περισσότερο από την κάθε κατεστημένη «ορθοδοξία». Και δεν ξεχνά την προειδοποίηση της Μερτέιγ, στην εκδοχή των *Liaisons Dangereuses* του Λακλό που μας δίνει ο Χάινερ Μύλερ στο *Κουαρτέτο* του:

Η σχέση που δεν γίνεται πράξη δηλητηριάζει την ψυχή.